

Izaak Mieses (1802–1883) – zapomniana postać żydowskiej społeczności Torunia

*Alicja Maślak-Maciejewska
Instytut Judaistyki
Uniwersytet Jagielloński*

Isaak Mieses (1802–1883) był żydowskim filozofem, uczoneń, pisarzem. Interesował się przede wszystkim filozofią Kanta i Spinozy, opublikował także ważne opracowania na temat kabały (mistycznego nurtu judaizmu). Jego ogromna wiedza talmudyczna i ponadprzeciętna erudycja sprawiły, że był osobą znaną i szanowaną w żydowskim świecie. Źródła poświadczają jego przyjaźnie i bliskie znajomości z takimi osobistościami, jak m.in. Szlomo Jehuda Rapaport (Szir), Noah Mannheimer, Zachariasz Frankel. Był też wujem i teściem Fabiusa Miesesa, znanego galicyjskiego pisarza, poety i filozofa.

Izaak Mieses, mimo że przez większość swojego życia mieszkał w Galicji, był jednocześnie jedną z barwniejszych postaci związanych z XIX-wiecznym Toruniem. W mieście tym spędził bowiem dwie ostatnie dekady swojego życia (1863–1883), podczas których aktywnie działał naukowo i literacko. Jego działalność nie wpisała się jednak na trwałe w historię miasta i obecnie Mieses jest postacią, jak się wydaje, niesłusznie zapomnianą. Nie wspominają go opracowania na temat historii Torunia, a jego sylwetka i działalność nie są omawiane w opracowaniach dotyczących historii Żydów w tym mieście¹. Celem niniejszego artykułu jest przynajmniej częściowe uzupełnienie tej luki.

¹ Nazwisko Miesesa jest wspomniane w książce pióra M. Niedzielskiej (Mieses wymieniany jest wśród sympatyków Hirsza Cwi Kaliszera), zob. M. Niedzielska, *Cmen-*

Portret Izaaka Miesesa, za: E Günzig (zob. przypis 21)

Życie i działalność Miesesa przed przyjazdem do Torunia²

Miseses urodził się we Lwowie w rodzinie kupieckiej. Od najmłodszych lat odznaczał się szczególnymi talentami i zdolnościami, które

tarz żydowski, Toruń 2010, s. 20. Jego nazwisko wymienione zostało w haśle o Toruniu w: *The Jewish Encyclopedia: a descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day*, red. I. Singer, New York–London, vol. XII, s. 140-141.

² Szerzej jego biografię i działalność w tym okresie omawiam w swojej pracy doktorskiej pt. *Z dziejów judaizmu w XIX-wiecznym Krakowie – tożsamość, poglądy religijne i instytucje środowiska Żydów postępowych*, Kraków 2015, s. 141-157 (mps w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego). Tam też dalsza bibliografia.

przyczyniły się do szybkiego zdobywania przez niego wiedzy. Według większości źródeł Mieses był samoukiem i obok tradycyjnych studiów religijnych szybko zaczął się edukować także w zakresie nauk świeckich. Już we wczesnej młodości rozpoczął nawiązywanie licznych przyjaźni, nie tylko ze swoimi rówieśnikami, ale także osobami od niego o wiele starszymi, np. z lwowskim profesorem medycyny Franzem Sacherem, dziadkiem Leopolda Sacher-Masocha. W tamtym okresie zaczął się obracać w kręgach zwolenników haskali (oświecenia żydowskiego) i został zwolennikiem Natana Krochmala, którego odwiedzał w Żółkwi. Około 1815 r. Mieses ożenił się i przeprowadził do Piotrkowa, gdzie związał się z kręgami chasydzkimi. Szczególnie zafascynowała go postać Bunema z Przysuchy, którego uczniem był przez około dwóch lat. W późniejszych latach Mieses zachował pozytywny stosunek do chasydyzmu. Autor pierwszego opracowania na temat piotrkowskich Żydów określił Miesesa jako jednego z „pierwszych bojowników postępu i oświaty wśród Żydów w Piotrkowie”³.

W latach 30. XIX w. Mieses przeprowadził się do Krakowa – miasta, w którym miał spędzić niemal trzy dekady swojego życia. W tym czasie pracował zawodowo (był kupcem), prowadził ożywioną działalność naukową. Jego prywatne mieszkanie, funkcjonujące niemal jak otwarty salon, było miejscem spotkań lokalnej inteligencji żydowskiej i stało się centrum krakowskiej haskali. Mieses często wyjeżdżał z Krakowa w interesach handlowych do Niemiec, a w czasie tych podróży angażował się w dyskusje na tematy judaizmu. W 1845 r., zapewne pod wpływem konferencji rabinów we Frankfurcie nad Menem, opublikował rozprawę, w której przedstawił swoje poglądy na temat reformy judaizmu i przeciwstawił się radykalnym propozycjom zmian⁴. W tym okresie rozwijał się naukowo – na początku lat 60. XIX w. opublikował dwutomowe dzieło na temat historii kabały, które na trwałe weszło do literatury przedmiotu⁵. Szacunek, jakim cieszył się Mieses w gmi-

³ M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od najdawniejszych czasów do chwili obecnej*, Piotrków 1930, s. 48.

⁴ I. Mieses, *Beitrag zur Würdigung der Wirren im Judenthume von J. M...s*, C. L. Fritzsche, Leipzig 1845.

⁵ I. Mieses, *צפנת פענח, Darstellung und kritische Beleuchtung der jüdischen Geheimplhre von Isaac Misses. Erstes Heft*, Krakau 1862; idem, *צפנת פענח, Darstellung und*

nie, jego działalność naukowa, a także jego świetna znajomość Talmudu połączona z biegłością w naukach świeckich sprawiły, że został poproszony w 1861 r. o pełnienie funkcji kaznodziei w nowo wybudowanej synagodze postępowej (Tempel) w Krakowie. Teksty jego kazań, niestety, nie zachowały się, jednak na podstawie innych źródeł wiemy, że dzięki przemyślanej treści i erudycji kaznodziei gromadziły wielu słuchaczy⁶.

Na początek lat 60. XIX w. przypada pogorszenie się sytuacji materialnej Miesesa. Przypuszczalnie jego działalność handlowa, z której wcześniej się utrzymywał, podupadła. Otrzymywał co prawda od 1861 r. niskie honorarium za pełnienie funkcji kaznodziei, nie pozwalało mu ono jednak na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych. Mimo iż poinformował środowisko postępowe, do którego należał Tempel, o swojej trudnej sytuacji finansowej, nie miało ono możliwości podniesienia jego pensji. W związku z tym w sierpniu 1863 r. Mieses ogłosił, że zmuszony jest opuścić Kraków i uczynił to jeszcze w tym bądź w kolejnym miesiącu. Krakowski korespondent czasopisma „Die Neuzeit” donosił, że wyjazd Miesesa wywołał w mieście poczucie pustki i „degenerację życia naukowego”⁷. Mieses z Krakowa udał się do Torunia, gdzie przez następne dwie dekady kontynuował swoją działalność naukową i zawodową.

Przybycie Miesesa do Torunia

Przybycie Miesesa do Torunia, a więc początek lat 60. XIX w., przypadło na okres rozwoju niewielkiej społeczności żydowskiej tego miasta. Aż do końca XVIII w. przebywali tu jedynie pojedynczy Żydzi, którzy przybywali do miasta przy okazji jarmarków i w celach handlowych. Właściwe osadnictwo żydowskie w Toruniu rozpoczęło się na przełomie XVIII i XIX w. i w ciągu XIX stulecia liczba żydowskich mieszkańców miasta sukcesywnie wzrastała – na początku tego

kritische Beleuchtung der jüdischen Geheimlehre von Isaac Misses. Zweites Heft. Mit hebräischen Beilagen, Krakau 1863.

⁶ A. Maślak-Maciejewska, op. cit., s. 155-157.

⁷ Die Neuzeit 1863, nr 40, s. 468.

wieku było ich około stu, a w latach 60. XIX w., czyli w momencie przybycia Miesesa do miasta, już ponad dziesięć razy tyle⁸. Ta tendencja wzrostowa utrzymała się do końca jego pobytu w Toruniu. W tym czasie gmina posiadała własną synagogę (nowy gmach powstał w 1847 r.); w mieście od XVIII w. był też żydowski cmentarz. Znaczna część żydowskich mieszkańców miasta utrzymywała się w tamtym okresie z handlu – w 1866 r. prawie połowa firm handlowych należała do Żydów⁹. Do takich osób należał też Mieses, który przeniósł tu z Krakowa siedzibę swojej firmy. W źródłach określany był jako „Spediteur” lub „Kaufmann”¹⁰. Ogłoszenia publikowane na łamach „Gazety Toruńskiej” informowały, że I. Mieses przyjmuje na ul. Szczytnej zamówienia na kukurydzę sprzedawaną przez M. Luxemberga z Wrocławia¹¹. Działalność spedycyjna i handlowa będzie źródłem jego utrzymania przez cały okres pobytu w Toruniu.

Początek lat 60. XIX w. przyniósł nasilenie konfliktów wewnątrzgminnych. Nasiliły się one wraz z przybyciem do miasta w 1862 r. Moritza Rahmera (1837–1904), absolwenta wrocławskiego Żydowskiego Seminarium Teologicznego, i objęciem przez niego posady rabina. Rahmer „czynnie zabrał się do przekształcenia [gminy]”¹². Szczególny nacisk kładł na edukację dzieci i młodzieży, zarówno religijną, jak i świecką. Dzięki jego staraniom w mieście rozwinął się system szkolny (powo-

⁸ Dane z 1867 r. mówią o 1164 mieszkańcach żydowskich. Więcej informacji na temat przemian demograficznych zob. Z. H. Nowak, *Dzieje gminy żydowskiej w Toruniu (1815–1939). Zarys*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 28; K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym i narodowościowym ludności Torunia w XIX i w początkach XX wieku*, [w:] *ibid.*, s. 12; o wzroście demograficznym zob. też A. Bieniaszewska, *Żydzi w Toruniu w latach 1793–1950*, *Rocznik Toruński*, t. 38, 2011, s. 34-35.

⁹ A. Bieniaszewska, *Żydzi w Toruniu*, s. 32-34.

¹⁰ *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für die Stadt Thorn pro 1869. Aus amtlichen Quellen entworfen und herausgegeben von J. Majorowski Meldeamts-Vorsteher*, Thorn 1869, s. 31; *Thorner Adress-Buch für das Jahr 1876. Nach amtlichen Quellen bearbeitet und herausgegeben von J. Majorowski Stadt-Sekretair in Thorn*, Thorn 1876, s. 31; *Thorner Adress-Buch für das Jahr 1880, nebst Verzeichniss aller am hiesigen Orte befindlichen Militair-, Königlichen und Civilbehörden*, Thorn 1880, s. 70.

¹¹ *Gazeta Toruńska* 1876, nr 300, s. 4.

¹² *Jutrzenka* 1863, nr 39, s. 390.

Reklama firmy handlowej I. Miesesa, *Gazeta Toruńska* 1875, nr 300, s. 4

łanie szkoły elementarnej i szkoły religijnej dla chłopców żydowskich). Rahmer podjął także starania o przekształcenie wnętrza toruńskiej synagogi (przesunięcie bimy w stronę aron ha-kodesz), co miało przyczynić się, używając słów zwolennika tych zmian, do „postawienia [jej] na stopie odpowiedniej cywilizacji wieku, w którym żyjemy”¹³. Napotkało to zdecydowany sprzeciw Hirsza Cwi Kaliszera (1795–1874), filozofa i propagatora idei syjonistycznej, jednej ze znamienitszych postaci żydowskiego Torunia¹⁴. Mimo że formalnie Kalischer nie pełnił funkcji rabina, miał ogromny autorytet w toruńskiej społeczności żydowskiej¹⁵. Jego poglądy religijne były antyreformatorskie i zachowawcze. Konserwatyzm religijny Kaliszera już wcześniej, od lat 20. XIX w., był przyczyną napięć i sporów w gminie. Kontrowersje dotyczyły na przykład projektu budynku nowej synagogi czy formy edukacji dzieci ży-

¹³ Ton, w jakim utrzymana jest cytowana tu korespondencja z Torunia przesłana na łamy warszawskiej „Jutrzenki”, jednoznacznie pokazuje, że jej autor, niejaki Jakub R.-L., otwarcie popierał Rahmera i był krytycznie nastawiony wobec Kaliszera. List ten został napisany w sierpniu 1863 r., a więc wtedy, kiedy do Torunia przybył Mieses.

¹⁴ Więcej o nim zob. np. J. E. Myers, *Seeking Zion: modernity and messianic activism in the writings of Tsevi Hirsch Kalischer*, Oxford–Portland OR 2003; eadem, *Zevi Hirsch Kalischer and the Origins of Religious Zionism*, [w:] *From East and West: Jews in Changing Europe 1750–1870*, red. F. Malino i D.J. Sorkin, Oxford–Cambridge MA 1991, s. 269–294.

¹⁵ M. Niedzielska, *Cmentarz żydowski*, s. 46.

dowskich¹⁶. Konflikt między Kaliszerm a Rahmerem z lat 60. XIX w. był kolejnym rozdziałem tego sporu.

Mieses, który przybył do Torunia w 1863 r., szybko zawarł przyjaźnię z najwybitniejszymi żydowskimi mieszkańcami miasta. Źródła potwierdzają jego bliską znajomość z H. C. Kaliszerm – pozostawali oni w przyjacielskich relacjach i odwiedzali się wzajemnie aż do śmierci Kaliszera w 1874 r. Nie można też wykluczyć, że to właśnie sława Kaliszera mogła przyczynić się do podjęcia przez I. Miesesa decyzji o przyjeździe do Torunia¹⁷. Jednocześnie do grona bliskich przyjaciół Miesesa należał wówczas także Rahmer. Mieses i Rahmer spędzali dużo czasu na rozmowach, a przyjaźni tej nie przerwał wyjazd Rahmera do Magdeburga w 1867 r. Obaj korespondowali ze sobą aż do śmierci Miesesa w 1883 r. Wówczas też Rahmer opublikował na łamach redagowanego przez siebie „Jüdisches Literaturblatt” bardzo obszerny nekrolog, w którym podkreślał szeroką wiedzę, odczytanie, obycie i ponadprzeciętny intelekt zmarłego¹⁸.

Mieses pozostawał w przyjacielskich stosunkach także z następcą Rahmera na stanowisku toruńskiego rabina i dyrektorem szkoły religijnej Haimem Oppenheimem (1832–1891). Do bliskich znajomych Miesesa należał też Natan Leiser, przewodniczący gminy żydowskiej w latach 1864–1868, właściciel firmy paszowej i najbogatszy żydowski kupiec w Toruniu¹⁹. Wśród przyjaciół Miesesa znajdujemy też chrześcijanina dra Adolfa Prowe, dyrektora miejskich szkół żeńskich, profesora gimnazjum, pisarza i autora dramatu *Copernicus* napisanego z okazji uroczystości obchodzonych w Toruniu czterechsetnych urodzin Mi-

¹⁶ Ibid., s. 45-46; A. Bieniaszewska, *Toruński pejzaż żydowski*, Toruń 2013, s. 21, 197.

¹⁷ Informację taką podaje M. Niedzielska, *Cmentarz żydowski*, s. 20. Nie zdołałam niestety znaleźć jej potwierdzenia w dostępnych mi źródłach. Wyjazd Miesesa z Krakowa był spowodowany pogorszeniem się jego sytuacji materialnej w tym mieście, co nie tłumaczy jednak, dlaczego przyjechał właśnie do Torunia. Ewentualne kontakty naukowe z którymś z żydowskich mieszkańców Torunia mogły rzeczywiście być powodem tej decyzji. Kwestia ta wymaga dalszych badań.

¹⁸ Jüdisches Literaturblatt 1883, nr 12, s. 37-39.

¹⁹ A. Bieniaszewska, *Żydzi w Toruniu*, s. 35.

kołaja Kopernika (1874)²⁰. Poza tym do kręgu jego znajomych należeli: niejaki Wolfsohn, Symcha Horowitz i jego syn Ozeasz, Aron Giełdziński²¹, a także Szmuel Hakoen Grinbojm. Wspólnie z ostatnim spośród wymienionych Mieses pracował w latach 70. XIX w. nad wydaniem kazania Szlomy Jehudy Rapaporta. Mieses przekazał Grinbojnowi, wydawcy tekstu, rękopis kazania, który miał w swoim posiadaniu. Ponadto opatrzył tekst krótkim wstępem i komentarzem²².

Źródła nie przekazują wielu informacji, w jakim stopniu Mieses podczas pobytu w Toruniu podtrzymywał swoje dawne liczne znajomości. Z pewnością pozostawał w bardzo bliskich relacjach z Fabiusem Miesesem, swoim krewnym i zięciem, z którym wcześniej przez wiele lat mieszkał w Krakowie. Po wyjeździe do Torunia Izaak utrzymywał z nim stały i bliski kontakt korespondencyjny, Fabius odwiedzał go też kilkakrotnie w Toruniu. Podobnie jak w Krakowie, także tu Izaak wprowadził go w kręgi towarzyskie – to dzięki niemu Fabius poznał Hirsza Cwi Kaliszera²³.

Wydaje się, że podobnie jak w Krakowie, także w Toruniu Mieses przyciągał innych ponadprzeciętną erudycją. Jego poglądy religijne były relatywnie zachowawcze, słynął też z bardzo głębokiej znajomości Talmudu, która imponowała innym uczonym. Jednocześnie zajmowała go filozofia europejska (szczególnie cenił myśl Hegla) i był czytany w literaturze europejskiej, którą poznawał w językach oryginału. Jego otwartość na dyskusję, konsekwentna wierność tradycji żydowskiej, połączona z zainteresowaniem dziejami judaizmu (szczególnie kabałą) i znajomością myśli i kultury europejskiej, sprawiały, że stawał się pożądanym partnerem do rozmowy w różnych i często skonfliktowanych ze sobą środowiskach żydowskich.

²⁰ A. Prowe, *Copernicus, ein dramatisches Gedicht: Festspiel zur vierten Säcularfeier der Geburt von Nicolaus Copernicus, aufgeführt im Stadttheater zu Thorn*, Berlin: Weidmann 1874.

²¹ E. Günzig, *Toldot haraw hachacham moharar Fabius Mieses n.j. baal mechaber sefer „Korot hafilosofia hachadasza” bejahad im toldot ejze chachamim weanszej haszem (hachaim wehametim) meachuzat mereaw, makiraw umokiraw*, Ocar hasifrut 1889/90, nr 3, s. 44.

²² *Rosz diwrej Szir*, hrsg. Szmuel Hakohen Grinbojm, Thorn 1877.

²³ *Ha-Magid* 1874, nr 41, s. 364.

Niestety, poza przytoczonymi wyżej informacjami o kręgach towarzyskich, w jakich Mieses się obracał, nie wiemy wiele na temat jego działalności społecznej i pozycji, jaką zajmował w gminie. Na pewno był członkiem honorowym Israelitischen Kranken und Beerdigungs-Verein (Żydowskie Stowarzyszenie [wsparcia] Chorych i Pogrzebowe). Zagadnienie pełnienia przez niego innych funkcji wymaga dalszych badań²⁴.

Działalność naukowa i popularyzatorskie odczyty

Podczas pobytu w Toruniu Mieses aktywnie działał naukowo – pisał, publikował, a przede wszystkim popularyzował wiedzę poprzez udział w spotkaniach towarzystw naukowych i wygłaszanie publicznych odczytów. Szczególna aktywność Miesesa na tym polu była dostrzegana i doceniana przez współczesnych, co dobrze ilustruje cytat z warszawskiego „Izraelity”, gdzie tak o nim pisano: „Należał [Mieses] do wszystkich stowarzyszeń naukowych i był ich dzielnym, niezmordowanym w pracy członkiem”²⁵. Mieses miał odczyty naukowe w Handwerkerverein i Arbeiterverein, przede wszystkim jednak aktywnie zaangażował się w działalność stowarzyszenia Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst, pierwszego XIX-wiecznego towarzystwa naukowego w Prusach Zachodnich²⁶. W chwili swojego powstania Towarzystwo to liczyło zaledwie trzynastu członków i liczba ta pozostawała stosunkowo niska aż do początku lat 70. XIX w. i zbliżania się kolejnego jubileuszu kopernikańskiego. Szczególny jej wzrost nastąpił po

²⁴ Thorner Zeitung 1883, nr 29, s. 3.

²⁵ Izraelita 1883, nr 10, s. 81.

²⁶ Założone zostało w 1853 r., a jego działalność była kontynuacją prac zawiązanego w 1839 r. komitetu, którego celem było postawienie pomnika Kopernika (w 1843 r. przypadła trzecie rocznica jego śmierci). Już podczas prac nad pomnikiem pojawiło się wśród członków stowarzyszenia zainteresowanie uprawianiem nauki, zob. M. Niedzielska, *Niemieckie towarzystwa naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815–1920*, Toruń 1993, s. 75. Więcej o historii i misji Towarzystwa zob. M. Niedzielska, *Dzieje toruńskiego towarzystwa Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst 1853–1945*, Rocznik Toruński, t. 16, 1983, s. 113-152. Poniższy opis Towarzystwa na podstawie tych publikacji.

uroczystościach 1873 r. Do Towarzystwa wstępowali przede wszystkim nauczyciele, urzędnicy, prawnicy, lekarze i kupcy – blisko 60% osób przyjętych w latach 1854–1920 rekrutowało się z zawodowej inteligencji. Podstawowym celem Towarzystwa, którego działalność miała być odbiciem zainteresowań i aspiracji jego członków, było poznanie i gromadzenie pamiątek historycznych i dzieł sztuki oraz akcja popularyzatorska. Mieses do Towarzystwa wstąpił stosunkowo wcześniej, bo już w 1870 r., i jego członkiem pozostał aż do śmierci²⁷. Podobnie jak inni członkowie miał możliwość wygłaszania w lokalu Towarzystwa odczytów na interesujące go tematy. Sprawozdania Towarzystwa notują trzy wystąpienia Miesesa, z których każde dotyczyło tematów związanych z judaizmem i filozofią żydowską. Pierwszy odczyt, wygłoszony przez Miesesa rok po wstąpieniu przez niego do Towarzystwa, dotyczył kabały i nosił tytuł: „Die Entstehung und die Grundprinzipien der jüdischen Geheimlehre”²⁸. Cztery lata później miał wykład „Die jüdische Staatsverfassung”²⁹, a wiosną 1877 r. z okazji dwusetnej rocznicy śmierci Spinozy wystąpił z tekstem pt. „Die Lehre Spinozas und ihr Verhältniss zu Kants Kritizismus”³⁰. Odczyty Miesesa w Copernicus-Verein, mające z założenia popularyzatorski charakter, były dobrze przyjmowane przez słuchaczy. Wpływ miał na to zapewne też fakt, że Mieses był urodzonym mówcą – według przekazów źródłowych nie musiał się nawet przygotowywać do swoich wystąpień. Po śmierci Miesesa pierwszą część najbliższego spotkania Towarzystwa, które odbyło się 5 lutego 1883 r., poświęcono na wspomnienie jego postaci³¹.

Spośród innych odczytów wygłoszonych przez Miesesa w Toruniu (zapewne w Handwerkerverein) odnotowano w źródłach następujące: „Lessing und Strauss”, „Die deutsche Aufklärungsperiode”, „Einfluss der deutschen Philosophie auf die Entwicklung des Nationalbewusst-

²⁷ *Geschichte des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn in dem halben Jahrhundert seines Bestehens. Festschrift zur Feier seines 50jährigen Jubelfestes am 19. Februar 1904. Im Auftrage des Vereins bearbeitet von K. Boethke, Professor, Thorn 1904*, s. 58.

²⁸ *Ibid.*, s. 62.

²⁹ *Ibid.*, s. 77.

³⁰ *Ibid.*, s. 84.

³¹ *Thorner Zeitung* nr 32, 1883, s. 2.

seins”³². Miał on także wygłaszać odczyty dotyczące wpływu nauki na życie kulturowe, zagadnień związanych z Talmudem³³. Źródła są zgodne co do tego, że odczytów tych było wiele i dotyczyły różnorodnych zagadnień. Niestety, ich teksty nie zachowały się do naszych czasów³⁴.

Zauważyć należy, że wykłady Miesesa, ze względu na miejsce, w którym były wygłaszane, skierowane były przede wszystkim do chrześcijan. Dzięki temu wystąpienia Miesesa, poza tym, że sprzyjały popularyzacji wiedzy z zakresu historii filozofii żydowskiej, mogły przyczynić się do integrowania, zbliżenia i lepszego wzajemnego porozumienia Żydów i chrześcijan. W bardzo obszernym nekrologu, który ukazał się po śmierci Miesesa na łamach lokalnej „Thorner Zeitung”, podkreślano, że jednym z pryncypiów, jakimi kierował się zmarły, było przekonanie o absolutnej równości wszystkich ludzi, niezależnie od ich wyznania i przekonań religijnych czy pozycji społecznej³⁵. Jak się wydaje, wykłady Miesesa mogły być praktyczną aplikacją tych ideałów.

Badania filozoficzne

W czasie pobytu w Toruniu Mieses pogłębiał swoją refleksję nad filozofią, szczególnie zaś nad myślą Spinozy, któremu poświęcił w 1869 r. rozprawę *Spinoza und die Kabbala*, opublikowaną w „Zeitschrift für exacte Philosophie”³⁶. Przeanalizował w niej, w jaki sposób spinozjański system filozoficzny pozostaje w związku z ideami kabały, którą Spi-

³² Thorner Zeitung 1883, nr 30, s. 3. Zapewne liczba odczytów wygłoszonych przez Miesesa była znacznie większa niż sześć wymienionych wyżej, co sugeruje treść cytowanego tu nekrologu z „Thorner Zeitung”.

³³ E. Günzig, op. cit. s. 44; *Misses Isaak*, [w:] Ch. D. Lippe's *Bibliographisches Lexicon der gesamten jüdischen Literatur der Gegenwart und Adress-Anzeiger*, Wien 1881, s. 323-324.

³⁴ W kilku źródłach wymieniane są zbiorczo tematy odczytów Miesesa – ibid.; Thorner Zeitung 1883, nr 30, s. 3. Warto zaznaczyć, że Ch. Lippe w cytowanym tu haśle notuje, że większość tekstów odczytów znajduje się wyłącznie w manuskryptach.

³⁵ Thorner Zeitung 1883, nr 30, s. 3.

³⁶ I. Mieses, *Spinoza und die Kabbala*, *Zeitschrift für exacte Philosophie im sinne des neuern philosophischen Realismus*, 1869, t. 8, s. 359-367.

noza studiował w młodości. Mieses nie miał wątpliwości, że kabała była punktem wyjścia i powinna być traktowana jako punkt odniesienia dla myśli spinozjańskiej. Zauważał na przykład, że słynne stwierdzenie *omnis determinatio est negatio* jest z gruntu kabalistyczne³⁷. Przede wszystkim zaś wykazywał, że koncepcja Boga w filozofii Spinozy oparta jest na kabalistycznej koncepcji *ein sof*³⁸. W 1877 r., w dwusetną rocznicę śmierci Spinozy, wygłosił odczyt na temat związków jego filozofii z filozofią krytyczną Kanta. Odczyt ten został przedrukowany trzy miesiące później w dwóch częściach pod zmienionym tytułem *Benedict Spinoza, seine Lehren und das Verhältniß des jetzigen Kriticismus zu denselben*. W tekście tym Mieses powtórzył częściowo i rozwinął tezy, które postawił we wspomnianym wyżej artykule *Spinoza und die Kabbala*. Przede wszystkim jednak skupił się na kształtowaniu się i źródłach filozofii Spinozy – wziął tu pod uwagę głównie kabałę oraz wpływ filozofii Kartezjusza i polemikę z nią³⁹.

Der Ilau i duchowy powrót Miesesa do Galicji

W 1871 r. Mieses opublikował w Toruniu anonimowo tekst, który swym charakterem znacząco odbiegał od wcześniejszych i późniejszych, wyłącznie naukowych, publikacji jego autorstwa. Tym razem Mieses napisał tekst fabularny – opowiadanie pt. *Der Ilau. Eine Skizze aus dem galizischen Volksleben*, którego akcja osadzona jest w Galicji w poło-

³⁷ Na temat tego sformułowania, sposobów jego interpretacji oraz znaczenia dla filozofii Hegla i idealizmu niemieckiego zob. Y.Y. Melamed, „*Omnis determinatio est negatio*”: *determination, negation, and self-negation in Spinoza, Kant, and Hegel*, [w:] *Spinoza and German Idealism*, ed. E. Förster, Y.Y. Melamed, Cambridge University Press 2012, s. 175-196.

³⁸ Łączenie filozofii Spinozy i kabały nie było oryginalną koncepcją Miesesa, podobny pogląd prezentowało wielu innych XIX-wiecznych uczonych i myślicieli żydowskich, zob. D. B. Schwartz, „*Our Rabbi Baruch*”: *Spinoza and Radical Jewish Enlightenment*, [w:] *Secularism in Question. Jews and Judaism in Modern Times*, ed. A. Joskowitz, E. B. Katz, University of Pennsylvania Press 2015, s. 328.

³⁹ I. Mieses, *Benedict Spinoza, seine Lehren und das Verhältniß des jetzigen Kriticismus zu denselben*, *Die Wage. Wochenblatt für Politik und Literatur*, 1877, t. 5, nr 23, 24, s. 363-368; 377-382.

wie XIX w.⁴⁰ Prawdopodobnie zdobyło ono pewną popularność, wnosząc po liczbie jego przekładów, które ukazały się w ciągu kolejnych lat po publikacji oryginalnego tekstu. Warto tu wymienić przede wszystkim przekład na język polski, który został wydrukowany w 1872 r. na łamach warszawskiego postępowego „Izraelity”⁴¹. Bohaterem tekstu Miesesa jest Jakub Goldsztejn, młodzieniec mieszkający w Rosji, wychowujący się w tradycyjnym domu. Po ślubie Jakub wyjeżdża do Galicji, gdzie, dzięki dostępowi do biblioteczki nowo poznanego hrabiego, skrycie studiuje nauki świeckie. W wyniku konfliktu rodzinnego wywołanego odkryciem przez teścia Jakuba potajemnych studiów zięcia, wyjeżdża do Berlina. W mieście tym poznaje Michaela Sachsa, dalej studiuje (przygotowuje się do egzaminów na teologię żydowską), a jednocześnie popada w samotność, gdyż nie dochodzi do niego korespondencja od żony, przyjaciela i rodziny. Rodzi się w nim zainteresowanie naukami przyrodniczymi, które pomagają mu uciec od rzeczywistości. W ostatniej części noweli Jakub rezygnuje z ambicji zostania rabinem, wraca do Galicji, na powrót łączy się z żoną i zostaje zarządcą majątku hrabiego.

Der Ilau Miesesa pokazuje rozterki i frustracje młodego Żyda, który nie może spełniać się w obrębie środowiska, z którego się wywodzi, ani pogodzić oczekiwań społecznych wobec swojej osoby z rozwojem osobistym i zgłębianiem świeckich nauk. Jakub chciał przyczynić się do wzrostu wykształcenia i ogólnej poprawy sytuacji społecznej swoich współwyznawców, ale jego ambicje nie znalazły zrozumienia w środowisku, w którym się obracał. Tekst Miesesa może być w zasadzie odczytywany jako negatywna ocena sytuacji Żydów galicyjskich. Szczególnie mocna jest wypowiedziana przez głównego bohatera opowiadania, Jakuba, krytyka rabinów galicyjskich – jego zdaniem skupiają się oni za bardzo na drobiazgowym „wykonywaniu najdrobniejszych prze-

⁴⁰ [I. Mieses], *Der Ilau. Eine Skizze aus dem galizischen Volksleben*, Thorn 1871.

⁴¹ Polski przekład nosił tytuł *Iluj. Szkic ze współczesnego życia w Galicji* (Izraelita 1872, nr 1-12), w tym samym roku wydrukowany został również przekład rosyjski w wydawanym przez Aleksandra Cederbauma w St. Petersburgu „Вестник русских евреев”, a pięć lat później ukazał się w Warszawie przekład na język hebrajski (z języka rosyjskiego, nie oryginału), pióra Hilela Rabinowicza.

pisów Talmudu”, nie robiąc jednocześnie wiele dla społeczności żydowskiej (np. nie prowadzą działalności społecznej i dobroczynnej).

Niestety, źródła nie rzucają światła na okoliczności powstania tekstu i powody jego napisania, a tym samym nie pozwalają na rozstrzygnięcie, dlaczego niemal dekadę po opuszczeniu Galicji napisał tekst na temat galicyjskich Żydów. Niewykluczone, że tekst ten ma zabarwienie autobiograficzne – istnieje kilka wyraźnych punktów wspólnych między biografią autora i bohatera jego opowiadania (wybitne zdolności, łączenie studiów religijnych i świeckich, ślub w młodym wieku i przeprowadzka do domu teściów, erudycja talmudyczna dostrzegana przez otoczenie, rezygnacja z kariery rabinackiej)⁴². Obecnie tekst Miesesa jest mało znany, warto jednak pamiętać, że to on zainspirował Leopolda von Sacher-Masocha do napisania tekstu *Der Ilau*⁴³, obecnie nieporównanie szerzej znanego i częściej komentowanego⁴⁴.

Śmierć i pogrzeb Izaaka Miesesa

Mieses zmarł 3 lutego 1883 r. w wieku 81 lat⁴⁵. W dniu jego pogrzebu, który odbył się 5 lutego, dla uczczenia pamięci zmarłego Żydzi zamknęli swoje sklepy przy ul. Szerokiej, a członkowie zarządu gminy żydowskiej licznie wzięli udział w kondukcje pogrzebowym, który doprowadził zmarłego na cmentarz. Podczas pogrzebu przemawiali rabin H. Oppenheimer, A. Prowe oraz Salomon Kalischer, który przybył na pogrzeb specjalnie z Berlina. W uroczystościach pogrzebowych brali udział nie tylko Żydzi, ale także chrześcijanie⁴⁶. Nekrologi oraz noty

⁴² Więcej o takiej propozycji odczytania tekstu Miesesa zob. A. Maślak-Maciejewska, op. cit., s. 166-167.

⁴³ O czym sam Sacher-Masoch wspominał w 1877 r. na łamach „Jüdisches Literaturblatt”, mówiąc, że dzieło *Der Ilau* pana „I. M. in T.” zainspirowało go do napisania tekstu wykorzystującego ten sam motyw i tytuł.

⁴⁴ Zob. np. M. Kłańska, *Problemfeld Galizien: in deutschsprachiger Prosa 1846–1914*, Wien 1991, s. 188 n.

⁴⁵ Akt zgonu Isaaka Mysesa, zespół 1240/ USC Toruń, sygn. 52, karta 70, Archiwum Państwowe w Toruniu; *Thorner Zeitung* 1883, nr 29, s. 3.

⁴⁶ Najszerszy opis uroczystości pogrzebowych ukazał się w „*Thorner Zeitung*” 1883, nr 31.

o śmierci Miesesa ukazały się zarówno w prasie lokalnej, jak i żydowskiej – m.in. w „Allgemeine Zeitung des Judenthums”, „Jüdisches Literaturblatt” i wychodzącym w Warszawie „Izraelicie”⁴⁷.

Nagrobek Miesesa nie zachował się do naszych czasów. Według przekazów źródłowych wyryto na nim wiersz napisany na cześć zmarłego przez jego zięcia, Fabiusa Miesesa. Brzmiał on następująco:

Opuścił nas największy z wielu,
Pełen blasku jak świeca Boga.
Dusza jego ukryła się wysoko,
my zaś kroczyliśmy pochylając czoło.
Znajdują się w nim wszystkie cnoty mędrców.
I na wieki trwać będą: miłość Tory i nauk.

Wyszedł Icchak, uniósł go wiatr
i dotarł do miejsca, skąd pochodzi mądrość.
Ołtarz zbudował w Świątyni Pana,
„Cofnat Paneach” jest zwany⁴⁸.
Wielkość jego chwały – ujawniona,
a jego dobro i jego pobożność
na wieki wyryte są w księdze.
Icchaka to życia są dzieje⁴⁹.

Zakończenie

Postać Miesesa jest obecnie bardzo mało znana – słabo zbadana jest nie tylko jego działalność w Toruniu, ale także w innych ośrodkach, w których działał. Zaskakująca jest jednocześnie dysproporcja pomiędzy zainteresowaniem jego osobą kiedyś i obecnie, co można zaobserwować chociażby na przykładzie braku hasła poświęconego

⁴⁷ Allgemeine Zeitung des Judenthums 1883, nr 8, s. 123-124; Izraelita 1883, nr 10, s. 81; M. Rahmer, *Isaak Misses. Geboren in Lemberg i. J. 1802. Gestorben in Thorn 3. Februar 1883*, Jüdisches Literaturblatt 1883, nr 12, s. 37-39.

⁴⁸ *Cofnat Paneah* to tytuł jego opracowania na temat kabały, wydane w latach 1862–1863 w Krakowie.

⁴⁹ Tłumaczenie moje. Za konsultację językową dziękuję prof. Maciejowi Tomalowi z Instytutu Judaistyki UJ. Hebrajski oryginał znajduje się w: E. Günzig, op. cit.

mu w *Encyklopedii Judaica* – hasło takie znalazło się natomiast w *Jewish Encyclopaedia*⁵⁰.

Współcześni I. Miesesa byli zgodni co do tego, że był on postacią wybitną, obdarzoną ogromnymi zdolnościami i zdecydowanie wyróżniającą się dzięki swej erudycji. Szczególnie podkreślali jego wiedzę talmudyczną, znajomość kabały i filozofii, dzięki którym stał się uznany autorytetem. Nic więc dziwnego, że jeszcze za życia Miesesa widziano nagłą konieczność spisania jego biografii. Prace nad nią podjął wspomniany wyżej krewny, zięć i bliski przyjaciel Izaaka – Fabius Mieses. Prace, mimo pewnego zaawansowania, nigdy nie zostały ukończone i biografia nie ukazała się. Niniejszy artykuł stara się przynajmniej częściowo wypełnić tę lukę.

⁵⁰ A.H. Rosenberg, *Isaac Mieses*, [w:] *The Jewish Encyclopaedia: A Descriptive Record of the History, Religion, Literature and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*, ed. I. Singer, C. Adler Funk and Wagnalls 1916, vol. 8, s. 582.